

Vári Fábián László

Nem: „szovjet-magyarok”

A kárpátaljai magyarság polgárjogi mozgalmának kezdetei, az 1972-es *Beadvány* előzményei¹

Hadd kezdjem emlékezésemet azzal a többször, mások által is alátámasztott igazsággal, hogy a diktatórikus rendszerek kőfalait igen gyakran az írók és más alkotóművészek kezdik bontogatni, mégpedig azzal a természetszerű képességükkel, hogy – a hazug ideológiától undorodva – a tiltások ellenére a valóságot akarják megmutatni. A háború utáni Szovjetunió első íróperére 1966-ban került sor. Szinyavszkij és Danyiel esete a szovjet hatalommal, a rájuk mért öt, illetve hét esztendő kényszermunka azt üzenete az alkotó értelmiségnek, hogy vége a hruscsovi olvadás korszakának. A társadalmi értelemben vett felengedés azonban elkezdődött, s rá két évre, mivel a hazai kiadók sorra elzárkóznak közlésétől, Szolzsenyicin külföldre menekíti *A pokol tornácán* című regénye kéziratát. A mű előbb New-Yorkban (1968), majd Párizsban (1978) jelenik meg. Ismét az igazság, annak kötelező kimondása kerül megvilágításba. A világ megtudja, hogy a legdemokratikusabbnak kikiáltott országban a megbízhatatlannak nyilvánított tudósok a saraskában, különleges elitlágerekben dolgoznak a hadiipar és a titkosszolgálat eszköztárának a tökéletesítésén. A prágai tavasz idején hatalmas lelki tusát megélve Szolzsenyicin kiáltja világgá, hogy „szovjetnek lenni szegény”.

S mert a prágai események 1968 nyarán, egyetemi felvételi vizsgáink idején zajlottak, későbbi jó barátunk és küzdőtársunk, S. Benedek András Prága ódon utcáira, tereire már kék sisakos ENSZ-katonákat vizionált.

Hát így kezdődött. Bizony, eljár az idő. A 2. számú *Beadvány* elküldésének negyven éve már, s visszagondolva az eseményekre, gyakorta tapasztaljuk, hogy az emlékezet hajlamos olykor egybemosni az egymáshoz valóban közel álló dolgokat. De azért vagyunk most együtt, hogy ebben a kérdésben valamelyest rendet tegyünk. A felidézett történetnek az én meglátásom szerint legalább három olyan szála van, amelyek egy viszonylag szűk körű értelmiségi vagy annak készülő közösség sorsa mentén haladnak, s végül összefutva, összefonódva elvezetik a hallgatót (olvasót) mai konferenciánk apropójához, a negyven éve született, '72-es *Beadvány*hoz. Most azonban kövessük őket a maguk rendje szerint, sorjában.

1. Azzal a *Téma* itt jelen lévő szereplői is egyetértenek, hogy az 1967 novemberében alakult Forrás Stúdió fiataljaitól mint csoporttól még távoliak az ellenállás eszméi, de nem keverhetjük őket rossz hírbe azzal sem, hogy esetleg szocialista hazafiak lettek volna. Egyelőre csak irodalmi sikerekről, a *Szilaj nádparipán* címmel készülődő versantológiáról, a publikációs lehetőségek bővítéséről álmodoznak, de 1970 táján, Kovács Vilmos erkölcsi támogatásával – már a magyarországi

¹ Fodó Sándor, *A Forrás: a KMKSZ előképe*, Kárpátaljai Minerva, II. kötet, 1–2. füzet, Budapest – Beregszász, 1998, 55–56.

irodalmi folyóiratokban való megjelenésről is. A műhely legtehetségesebb tagjai (Balla Gyula, Benedek András, Fodor Géza, Füzesi Magda, Zselicki József) már akkor mai szemmel nézve is elfogadható, vállalható verseket írnak, melyekben az egyre inkább kiszoruló pártideológia helyét az egyetemes emberi értékek veszik át, Benedek András költészetében pedig a nemzeti élmény beszédes kifejezéseként megjelenik, s szinte azonnal tovább, „terjed”, rám is átragad a kurucos attitűd. Azt hiszem, a Stúdióon belül ekkor kezd tudatosulni és állandósulni – még nem az ellenállás – csak a hazug, zsarnoki rendszerrel szemben táplált tagadás gondolata. Ezt jelentős mértékben erősíti a Benedek–Kovács szerzőpárosnak a kárpátaljai magyar irodalomról készített és közreadott tanulmánya,² amelyben először mondatik ki nyilvánosan a kárpátaljai magyar lakosság 1944-es sorstragédiája. Ezzel a számunkra fontos irodalom- és kultúrtörténeti eseménnyel a Forrás életében egy jelentős fordulóponthoz érkeztünk. A területi (megyei) pártbizottság előretolt szeméi ettől kezdve fokozott figyelemmel követik minden lépésünket.

2. A második szál Fodó Sándor tanári pályafutásával indul, aki a tartui egyetemről, egy szabadelvű, már-már európai milióból érkezve a gondolat szabadságát is elhozta közénk. Szűkebb szakterületén, a nyelvtudományon belül is kiválóan fel tudta kelteni hallgatóinak az érdeklődését, de igazán jó a magyarságismeretben volt, amiből viszont nem szerzett oklevelet. Hogy is tehetne volna, mikor az erre való képességét Illyés Gyula, Veres Péter és Németh László szellemi tanodájában fejlesztette, csiszolta, s lelkesedésével csakhamar bennünket is hatása alá vont. Jól emlékszem: köznyelvünk nem kapta még fel az *identitás* ma oly divatos fogalmát, ellenben a népben és nemzetben gondolkodás, a nemzet szolgálatára való készülődés egyre többször volt egyre kimerítőbb beszélgetéseink tárgya. Fodó zseniális szervezői képességét a bölcsészkar vezetése is felfedezte, s meglehetősen gyakorisággal igénybe is vette. Őrá bízták – többek között – a diákság műkedvelő tevékenységének szervezését, amit a magyar szakos hallgatók öntudatára, lelkesedésére és szakértelmére számítva Sándor elvállalt és misszióknak tekintett. A műsorok irodalmi blokkjának összeállítása és megjelenítése – természetesen – a Forrás-tagok jogosultsága volt, s ehhez köthetően akár rögzíthetjük is a Forrás és a Fodó körüli tágabb közösség tevékenységének és céljainak találkozását. Hamarosan összeállt a Kovács–Fodó–Benedek triumvirátus, ami egyértelműen maga után vonta a Stúdió baráti körének bővülését, a Stúdió szakmai jellegű beszélgetéseiben viszont napirendre kerültek a nemzetiségi közügyeket felvető polémiák. Az egyetem vezetése ezt a szálát Fodó elbocsátásával igyekezett elvarnani, ezáltal is remélve a nyilvánvalóan érlelődő magyar ügy elcsendesedését. Ehelyett tiltakozások sorozata kezdődött, az ukrán oktatási minisztertől terjedelmes táviratban követeltük a tanárunkat ért jogtalan sérelem kivizsgálását és Fodó Sándor tanári állásába való visszahelyezését. A bizottság kiszállt, vizsgálódott, a rektori döntést azonban jóváhagyta, a tiltakozók nevét és arcát pedig ismételten megjegyezték.

3. Az ügy harmadik szála a hatvanas évek közepétől sodródott a Kovács Vilmos–Balla László közti személyes, illetve szakmai eredetű konfliktus mentén a de vége csak '71 tavaszán került felszínre – talán nem véletlenül – az előbbi két szál közelében. Mivel Vilmost direkt módon nem lehetett ellehetetleníteni,

² Benedek András–Kovács Vilmos, *A kárpátaljai Magyar Irodalom, Tiszatáj*, 1970, 10., 12. szám

Balla a Tiszatáj-ügy kapcsán felbőszített megyei pártbizottság támogatásával – remekül kiagyalt módon – a Forrás Stúdió tevékenységét és aktívabb tagjait vette célba. Május 9-én – Benedek András kivételével – a Kárpáti Igaz Szó fejeleces meghívóját kézbesítette számunkra a posta – ma is őrzöm! –, mely által 1971. május 22-ére meghirdették a József Attila Stúdió alakuló ülését. A szíves invitálást a Forrás tucatszámú tagságából mindössze négyen (Benedek, Fábíán, Fodor, Zselicki) utasítottuk vissza, így az ellencsoport létrejött, s hamarosan olvashattuk előre beharangozott közleményeiket. Sejthető volt, hogy az ügy ezzel még nem zárult le, de arra a kegyelemdöfésre, amit számunkra a '71-es esztendő augusztusának 20. napjára időzítettek, mégsem számítottunk. A Kárpáti Igaz Szó *Elidegenedés?* címen elhíresült cikkének fenyegetve támadó, névtelen szerzője verseink eszmeisége felől kezdte döntögetni a Forrás falait, de a verseknek helyet adó lapszerkesztőtől, valamint a bölcsészkar párt- és kommunista ifjúsági vezetőitől is számon kérte az elmulasztott éberséget. Ezzel formálisan lezárult a Stúdió legális tevékenysége, burzsoá nacionalizmussal vádolt tagsága védekező pozícióba kényszerülve, a nyilvános válaszáadás lehetőségétől megfosztva várta a megtorlást. A cikk maga is kordokumentum.

„...Én nem hinném – írja a névtelen szerző –, hogy az volna a komszomollap feladata, hogy verspublikációival elvegye fiatal olvasóink életkedvét, kiölje belőlük a küzdeniakarást, meggyőzze őket az élet értelmetlenségéről, a jobbért való harc kilátástalanságáról. Annál is inkább, mert biztosak vagyunk abban, hogy fiatal költőinknek ez az elkeseredése csak megjátszott, s nem több üres póznál, a nyugati illetőségű s itt-ott egyes haladó kormányzatú országok irodalmába is beszivárgó »elidegenedésvesek« majmolásánál.”

Látható, hogy együtt van valamennyi akkor szokásos vádpont: a Nyugat majmolása, ami egyenértékű a káros ideológiai hatások befogadásával, a jobbért való harc visszautasítása, mert az illetők nyilván a kommunizmus felépítésében sem kívánnak részt venni. Közben célzás Magyarországra, ezzel kimondatlanul megfogalmazva a nacionalizmus vádját. A sokat fényezett barátság tehát szüntelen gyanakvással volt terhes. A cikk a kifogásolt versek szerzőit név szerint is említi, két versemet elrettentő példaként szinte teljes terjedelmében idézi: *„...Mikoka lehet például Fábíán László egyetemi hallgatónak így festeni meg életútját:*

Előszőr

csak sejteni tudtam
árnyak határán
barangoltam
együtt hajlottam
a fákkal
ha
emberszagot hozott
a szél

az őszbe
belefolyt a vérem
a szebb évszakokból

kimaradtam
 álomból kitiltott
 halszemű kutyákkal
 gyalogoltam
 gyalogoltam”

Kis írásomat még ebben a dicstelen szövegkörnyezetben is örömmel láttam viszont, de az utolsó jelző pontatlansága, mely éppúgy lehet a nyomda vagy a szerző elírása, mint szántszándékkal véghezvitt durva hamisítás, erősen mellbe vágott. Halszemű kutyák? Belegondolni is rettenet, hiszen az én kutyáim a hűség és a szeretet természete szerint egyszerűen csak halszeműek voltak, mert ugatás helyett sokszor inkább a szemükkel beszéltek. Ezután milyen folytatást várhattam? No, ezt azért mégsem: „Miféle őszbe folyt bele a költő vére (ha ez a kép többszörösen áttételes: még rosszabb)? Mik azok a szebb évszakok, amelyekből kimaradt? Miféle álomból tiltották ki (!) azokat a halszemű kutyákat, akiket Fábrián sorstársainak tekint?... És még számtalan ilyen kérdést tehetnénk fel ehhez a mindössze tizenhét soros zagyva kis miniatűrhez. Ezekre a kérdésekre azonban hiába várnánk feleletet. A válasz csak egy lehet: a politikai érzékkel itt baj van. S a lap szerkesztőinél még inkább, mint a szerzőnél. (Különben a szerkesztőség [Kárpátontúli Ifjúság – a szerk.] ezt a verset a »Tavaszi akkordok« pályázatra közölte 1971. június 1-jén. Szép kis tavaszi akkord!) Politikailag még hibásabb ugyanennek a szerzőnek »Metamorfózis« című verse (1970. június 7.), amelynek tanúsága szerint a költő »az éjben ott sejt a nappalt«, valamiféle kövek közül való kiszabadulása után vágyik, majd ha bizonyos elvont »igazságok« holmi »félvad szelekkel« surlódnak majd össze.”

Szeptemberben összehívták a bölcsészkar komszomol(KISZ)-gyűlését, s a magyar tanszék tanárai feladatul kapták, hogy elmarasztaló bírálatot mondjanak a versekről, a gyűlés végén aztán nyilvánosan bünbánatot kellett gyakorolnunk.

Az *Elidegenedés?* megjelenése után néhány héttel mindezek ellenére összejöttünk: Kovács Vilmos, Fodó Sándor, Stumpf Benedek András, és a Forrás Stúdió más tagjai, akik közül ez alkalommal Czébely Lajos, ifjabb Sari József, Zselicki József... köztünk ez alkalommal is jelen vannak, s arra az elhatározásra jutottunk, hogy mindenképpen megírjuk válaszukat a névtelen támadásra. Azt jól tudtuk, hogy a sajtóra nem számíthatunk, ezért egy beadvány típusú dolgozat mellett döntöttünk, melyet a területi pártbizottságnak, a Kárpáti Igaz Szónak, az Ukrajnai Írók Szövetsége területi szervezetének, valamint a Kárpátontúli Ifjúságnak készültünk elküldeni. Talán egy hétig, de inkább kettőig ültünk rajta, s végül a szöveg egy 16 oldalas, sűrűn gépelt, terjedelmes tanulmányá bővült. Talán mondanom se kell, hogy nem a mi szakmai védekezésünk, válaszuk igényelt ekkora terjedelmet, de azt mindenképpen hangsúlyozni kívántuk már az elején, hogy az *Elidegenedés?* egy szégyenteljes, részben a Tiszatáj-ügy és a régebbi keletű Kovács-Balla ellentét miatt indított, de a kárpátaljai magyarság ellenében is pusztító módon ható kampányhadjárat része. Írásunk ennél jóval jelentősebb figyelmet szentelt közösségi-nemzetiségi gondjaink és sérelmeink, e kérdéskörön belül pedig a magyar oktatásügy és kultúra hiányosságainak felsorolására. A végleges változat elkészülte után először is aláírtuk, majd a további aláírásgyűjtéshez láttunk. Ez a tevékenység abban az időben rettenetes

nagy bűnnek számított, s jöttek is többfelől a hírek, hogy a KGB megfigyel bennünket. Ennek ellenére sikerült körülbelül 250-300 aláírást összegyűjtenünk, s a példányokat a megfelelő címekre eljuttatnunk. Magyarországi barátaink tájékoztatása végett nekik is küldtünk másolatokat, s a baráti posta csatornáin többen igyekeztek érdemben válaszolni. Ugyanakkor itthon elkezdődtek a kivizsgálások, s nekünk, diákoknak szülői jelenlét mellett kellett magyarázkodnunk és a feltett kérdésekre válaszolnunk a dékán előtt. Ott mindenáron azt firtatták, hogy ki, illetve kik voltak a *Beadvány* szervezői, szerzői, hol, kinek a lakásán fogalmazódott, kinek az írógépén sokszorosítottuk? Erre azonban felkészültünk, s a kérdésekre egységes válaszokat adtunk. Bizonyára felsőbb utasításra, de az egyetem vezetői eldöntötték, hogy eltávolítanak bennünket a szovjet diákok soraiból, ám a közvélemény nyugtatása végett azt a látszatot igyekeztek kelteni, hogy nem tudunk megfelelni a tanulmányi követelményeknek, s ezt a helyzetet nem is volt olyan nehéz prezentálniuk. Hogy egy társadalmi-politikai tantárgyból (a szocializmus politikai gazdaságtana) elbuktam, nem vettem különösebben a szívemre, mert ebből indokolt esetben bárkit, bármikor könnyedén elhúzhattak volna, hisz az maga volt a tudományként feltüntetett zűrzavar, de amikor a 20. század világirodalmához érve, megjelent a vizsgán az Ukrán Írószövetség területi tagozatának titkára, hogy kaján vigyorral a képén kezelésbe vegyen, egy kissé megszeppentem. Az ukránul előadott anyagból orosz nyelven igyekeztünk felelni, az mégiscsak könnyebb volt, de minden nyelvismeretünket össze kellett szednünk, hogy megértessük magunkat. Az én „vallatómesterem” nem várta meg, hogy elmondjam, amit jegyzetben rögzítettem, egyre azt erősítgette, hogy fogalmam sincs a tétel kérdéseiről, egyszerűen nem hagyott szóhoz jutni. Ezt már nem bírtam idegekkel, ezért az asztalon átnyúlva kiragadtam kezéből a leckekönyvemet, s a kijárat felé tartva úgy bevágtam magam mögött a két és fél méter magas tölgyfa ajtót, hogy a vakolat hullott. Két óra sem telt el, az Ungvári Állami Egyetem karainak hirdetőtábláin már ott függött a rektori parancs, mely szerint elégtelen tanulmányi eredményei és fegyelmezetlen magatartása miatt Fábíán László IV. évf. magyar nyelv és irodalom szakos hallgató ki lett zárva a szovjet diákság soraiból.

Számomra tehát – két-három esztendőre, de inkább örökre – vége szakadt a feledhetetlen diákéveknek, de Ungvárt, mivelhogy a szerelem is odahúzott, még jó ideig nem tudtam elhagyni. Így szereztem tudomást róla, hogy a „banda”, ahogy magunkat emlegettük, újabb beadványt szövegez.

Vajon ellenállásnak számít-e egy tiltakozó aláírásgyűjtés a Szovjetunióban, 1971-ben? Ahogy vesszük, de sokkal elfogadhatóbb, árnyaltabb módon fejezi ki a lényegét, ha azt mondjuk, hogy ez az időszak volt polgárjogi mozgalmunk kezdete. Tíz esztendeje Fodó Sándor, a KMKSZ tiszteletbeli elnöke e régi történet kapcsán a következőket mondta: *„A »szovjet-magyarok« fogalmát bevezetni szándékozó, és meglévő iskolahálózatunkat is folyamatosan romboló hatalmi szándék legalább részben megtorpant ellenállásunkon, és így sokban ennek köszönhető, hogy a rendszerváltozás után sok mindent sikerült megvalósítani korábbi törekvéseinkből. Az egykori egyetemisták, Forrás-tagok egyéni helytállása jelentette azt a bázist, amelyen immár egy évtizede megalakulhatott a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség. Ezért mondtam már ki több fórumon: a Forrás a KMKSZ előképe volt.”*